

З ІСТОРІЇ ПРИЄДНАННЯ ГРЕКО-КАТОЛІКІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ДО ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НАПРИКІНЦІ XVIII ст.

На основі аналізу невідомих раніше архівних документів, наукової літератури та матеріалів періодичної преси автор досліджує приєднання греко-католиків Правобережної України до православної Церкви наприкінці XVIII ст.

На основе анализа неизвестных ранее архивных документов, научной литературы и материалов периодической прессы автор исследует присоединения греко-католиков Правобережной Украины к православной Церкви в конце XVIII в.

Basing on the scientific literature and materials of the periodic press, author of this article investigates the process of joining Greek-Catholics of the Right-bank Ukraine to the Orthodox church in the end of the 18th ct.

Ключові слова: греко-католики, православна Церква, царський уряд, Правобережна Україна, духовенство.

Метою статті є аналіз так званого «першого приєднання» греко-католиків Правобережної України, що мав місце в цьому регіоні наприкінці XVIII ст. Для дослідження названої проблеми автором опрацьовано й залучено матеріали періодичної преси та ґрунтовні наукові розвідки, зокрема монографії М. Симашкевича, І. Власовського та спільну наукову працю О. Крижанівського та С. Плохія.

Кінець XVIII ст. став фатальним для Речі Посполитої, адже саме в цей період вона надовго втратила державний суверенітет. Унаслідок трьох поділів Польщі значна частина її колишніх володінь, зокрема й Правобережна Україна, ввійшла до складу Російської імперії. Приєднавши Правобережжя, царський уряд мав намір у майбутньому злити його з імперією в одне ціле, як це раніше він зробив з Лівобережною Україною. Однак без реалізації плану одержавлення Церкви «Південно-Західного краю» здійснити цей задум було неможливо. Отож підпорядкування греко-католиків православному відомству було, на думку російського самодержавства, тим неодмінним кроком, без якого Церкви в Правобережній Україні не

одержавити, адже уніатська Церква, як і римо-католицька, канонічно підпорядковувалася Апостольській Столиці. Уряд же прагнув вилучити основну масу мирян (греко-католики кількісно переважали) з-під духовної влади римської курії. Зазначимо, що перші кроки в цьому напрямі було зроблено ще наприкінці 70-х рр. XVIII ст. (зафіксовано близько сотні випадків примусового приєднання греко-католицьких священиків до православної Церкви) [10, с. 111—140].

Скориставшись відмовою уніатського митрополита Феодосія Ростоцького присягнути на вірність російському престолу, імператриця Катерина II 6 вересня 1795 року наказала ліквідувати на новоприєднаних територіях митрополічу кафедру та всі уніатські єпископії, а греко-католиків канонічно підпорядкувати білоруському уніатському архієпископу Іраклію Лісовському [4, с. 122].

У травні 1794 р. від імені архієпископа Віктора Садковського (перший случкий архімандрит, який із 1785 р. став єдиним православним єпископом у Речі Посполитій і очолив Переяславсько-Бориспільську єпархію) було оприлюднено грамоту із закликом до уніатів повертатись у лоно православ'я. У ній, зокрема, йшлося: «Виконуючи обов'язок пастиря, якому про спасіння душ людських ввірено піклування, і виконуючи волю помазаниці Господньої, запрошуємо ми гласом євангельським усіх будь-якої статі та віку в пастві нашої живущих, котрих діди, батьки й самі вони облудою та страхом від благочестя спокушені в унію з латинянами, безстрашно повернутися у лоно православної східної церкви...» [Цит. за: 9, с. 87—88].

Католицько-уніатська пропаганда назвала цю грамоту «мелхиседековою», порівнюючи її з відомими грамотами архімандрита Мелхиседека Значко-Яворського, які він оприлюднював під час Коліївщини (1768 р.), і попереджала, що той, хто прийме цю грамоту, відповідатиме і перед російським урядом, і перед греко-католиками, і перед поміщиками-католиками. Серед народу поширювались чутки, що Правобережжя знову ввійде до складу Польщі й усе буде по-старому. Польське повстання під проводом генерала Тадеуша Костюшка 1794 р. посприяло поширенню цих чуток. Навіть Ізяславський губернатор Шереметєв розпорядився затримати розповсюдження у деяких округах своєї губернії пастирської грамоти архієпископа Віктора, побоюючись народних заворушень. Місцева адміністрація, тісно пов'язана з польськими дідами, взагалі не поспішала оприлюднювати цю грамоту [2, с. 228—229].

Реорганізацію церковного життя в Правобережній Україні уряд Катерини II проводив непослідовно. «Заохочуючи» навернення греко-католиків у православ'я, він категорично зобов'язував правобережне селянство коритися своїм панам. Зокрема, імператриця в рескрипті до генерал-губернатора Мінської, Ізяславської та Брацлавської губерній Т. І. Тутолміна, веліла «попередити тих із уніатів, що об'єднуються з православ'ям, що з ними вчинено буде із всією суворістю законів, якщо своє об'єднання вони вважатимуть за привід до непослуху й непідпорядкування поміщикам чи до іншого якогось свавілля...». До того ж, не розібравшись, чого домагається уряд, духовна консисторія оприлюднила кілька указів, згідно з якими селянам заборонялося зрікатися унії. Отже, самодержавство підпорядковувало свою церковну політику соціальної, побоюючись, що селянський рух на приєднаних територіях перекинеться й на інші області кріпацької Росії. Це давало польським поміщикам змогу трактувати перехід своїх кріпаків у лоно православ'я як бунт [6, с. 208].

Однак, хоч і непослідовно, самодержавство наступало на греко-католицьку Церкву. Урядовим рескриптом від 16 травня 1794 р. Синоду наказувалось надіслати до архієпископа Віктора одного архімандрита й потрібну кількість надійних священників з інших епархій. Синод вирішив для цієї місії призначити архімандритом Мінської духовної консисторії Варлаама Шишацького, з правом управляти справами духовного відомства Ізяславської та Брацлавської губерній і велів преосвященним сусідніх епархій обрати та відрядити до преосвященного Віктора потрібну кількість духовних осіб [11, № 17204].

У серпні 1794 р. в Ізяславську губернію прибули з сусідніх епархій призначені Синодом священники, які зайняли доручені їм посади. Наприкінці 1794 р. у Житомирі оселився архімандрит Варлаам Шишацький, якого наділили правами управителя справами духовного відомства Ізяславської та Брацлавської губерній. У січні 1795 р. для роботи у приєднаних парафіях із Київської епархії прибуло 42 священника, з Чернігівської — 19, із Брацлавської — 56 і кілька — з Могилівської [5, с. 1169—1170].

12 квітня 1795 р. вийшов синодальний указ про створення особливої Брацлавської і Подільської православної епархії для Поділля (Мінську й Волинську губернії залишили за преосвященним Віктором, куди призначили особливого вікарія житомирського — архімандрита Варлаама, місцем перебування якого стали колишні

езуїтські помешкання в м. Острозі, передані польським урядом василіанському ордену) [11, № 17318].

У Подільській губернії лише за півроку православними стали 1488111 парафіян, 2603 храми й 1552 священників [12, с. 166]. Уніати активно наверталися в православне віросповідання не лише у Подільській губернії, а, за повідомленням Шереметева генерал-губернатору Тутолміну від 26 вересня 1794 р., і в Ізяславській губернії, де до православної Церкви приєдналося 60 тис. греко-католиків, у Брацлавській губернії — 300 тис. Архієпископ Брацлавський і Подільський Іоанікій 14 січня 1796 р. доповідав Синоду, що за 1794—1796 рр. у Брацлавській губернії приєдналося до православ'я 1295471 осіб [12, с. 166]. У межах Ізяславсько-Волинської губернії, за винятком Дубенського і Кременецького повітів, до 1796 р., налічувалося 815 новоприєднаних храмів. До православ'я приєдналися також 32 приписних і одна цвинтарна церкви. Разом з ними православними стали 9 протоієреїв та 767 священників [9, с. 90].

Возз'єднання унії з православ'ям зачепило також і василіанські монастирі. В межах Подільської губернії перейшли у православ'я Сатанівський, Граневський, Головчинський і Коржовецький василіанські монастирі [9, с. 210]. На Волині православними стали два василіанські монастирі: Загаєцький і Четвертинський [5, с. 21].

Наприкінці XVIII ст. у багатьох випадках ініціатива зміни конфесійної належності йшла з низів. Це пояснюється тим, що для простих вірян приєднання до православної Церкви було не стільки зміною конфесії, скільки поверненням до прабатьківської віри, адже унія в Правобережжі, крім Волинської губернії, не пустила досить глибокого коріння, адже існувала тут епізодично і часто поляки-католики нав'язували її силовими методами. До того ж таке рішення селян-уніатів було викликане вірою в те, що їм вдасться позбавитися економічного, соціального, національного й релігійного панування польської шляхти, а етнічно однокровні дідичі будуть милосердніші до них, аніж поміщики-католики. Безперечно дався взнаки й певний традиційний конформізм частини українського населення — намагання пристосуватися до обставин.

Російський уряд, розпочавши ліквідацію греко-католицької Церкви, знехтував тим, що на Волині унія вже досить глибоко укорінилася і що посилення кріпосницького гніту й одержавлення Церкви в Правобережжі зміцнить симпатії значної частини селянства до неї, отже вона неодмінно стане символом звичної соціальної атмосфери. Тому приєднання

греко-католиків до православ'я загалом було складним. Католицьке та вище уніатське духовенство, сподіваючись на зміни урядової політики, намагалося будь-що затримати перехід своєї пастви у православну віру. Польські поміщики активно допомагали йому в цьому, адже вважали себе панамі не лише щодо своїх селян, але й щодо парафіяльних священиків, основна маса яких матеріально залежала від них.

Деякі з поміщиків тримали в себе у маєтках уніатських священиків і католицьких ксьондзів, виконували богослужіння в колишніх уніатських церквах [8, с. 391]. Польські пани та ксьондзи намагалися звабити в католицизм не лише неприєднаних уніатських священнослужителів, а й тих, хто вже змінив конфесію. Приєднання правобережних уніатів до православної Церкви значно гальмувала й та обставина, що верхівка греко-католицької Церкви намагалася протидіяти приєднанню своєї пастви до православ'я, щоб тримати її під своєю духовною владою. Так, уніатський митрополит Феодосій Ростоцький надіслав свого коад'ютора Булгака до Радомишльського повіту переконувати місцевих мешканців, щоб вони не приймали православної віри. Якщо ж хтось із них сумнівався, коад'ютор залякував їх приходом польських військ [3, с. 240]. Ростоцький особисто підбурював греко-католиків, виголошуючи антиурядові проповіді. Після повідомлення архієпископа Віктора про неблагонадійність уніатського митрополита, яке розглядалося Синодом, владика викликали до Петербурга, де він залишився в неофіційному засланні. І все-таки навіть звідти митрополит надсилав листи до уніатської консисторії з розпорядженнями будь-якими можливими заходами гальмувати приєднання до православ'я. Консисторія ж, виконуючи його волю, зобов'язала греко-католицьке духовенство перешкоджати «возз'єднанню» з православним віросповіданням до повернення зі столиці митрополита і запевняла вірних, що влада поляків у «Південно-Західному краї» залишиться без змін [7, с. 212].

Церковній політиці уряду Катерини II протидіяло не лише вище, а й нижче греко-католицьке духовенство. Збереглися повідомлення, що уніатські священнослужителі, «немов розбійники», вривалися в православні храми, забирали там потири, дискоси, антимінси та інше церковне начиння, здирали з ікон золоті та срібні ризи, і, «втративши будь-яке почуття страху перед Богом», називали православну віру «жидівською». Про це, скажімо, повідомляв ігумен Аркадій [1, с. 187—188]. Щодо ксьондзів, то вони з неприхованою

зневагою ставилися до обрядів православної Церкви, називаючи їх «схизматською посвятою».

3 червня 1795 р. генерал-губернатор Тутолмін, щоб зламати опір греко-католицького духовенства, надіслав Волинському губернатору Шереметеву таємне розпорядження, в якому рекомендував: «...звинувачених у порушенні монаршої волі й у діях, що дратують народ і духовному сану непристойних, суворо покарати...» [6, с. 196—197]. Поява цього розпорядження засвідчила рішучість намірів уряду щодо вирішення «уніатського питання». 30 червня 1795 р. генерал-губернатор написав нового листа Шереметеву, де вимагав надіслати йому список так званих «помісних» греко-католицьких священиків, щоб вирішити, як з ними вчинити [6, с. 196—197].

Наслідком того, що Тутолмін подав Катерині II список уніатських духовних осіб, які не приєдналися до православ'я, стала поява «височайшого» указу на ім'я генерал-губернатора від 6 вересня 1795 р. Імператриця наказала, щоб, по-перше, залишені в приєднаних губерніях греко-католицькі монастирі й церкви було тимчасово підпорядковано білоруському уніатському архієпископу, але так, щоб ця реформа не перешкоджала переходу греко-католиків у православ'я. По-друге, слід було ліквідувати уніатську митрополичу кафедру та єпископії на тих землях, які ввійшли до складу Росії, а греко-католицьким ієрархам надати право виїхати за межі «Південно-Західного краю» та призначити їм пенсії за рахунок загальних прибутків по губерніях. Пенсія призначалась і тим уніатським священнослужителям, які залишилися без парафій після переходу парафіян у православ'я, а розмір її становив від 50 до 100 карбованців. По-третє, уніатські монастирі, які не вели справ милосердя і не виховували юнацтва, за домовленістю з Білоруським уніатським архієпископом Іраклієм Лісовським, мали бути ліквідовані [11, № 17391].

Таким чином, Катерина II, розпочавши приєднання уніатів до православ'я, не встигла його реалізувати, її смерть перешкодила цьому, але її зусиллями наприкінці XVIII ст. позиції католицького віросповідання в Правобережжі істотно послабшали. Панівну роль у регіоні тепер почала відігравати православна церковно-релігійна конфесія.

1. Варваринский М. Из истории воссоединения... / М. Варваринский // Волинские епархиальные ведомости. — 1871. — № 7.

2. Власовський І. Нарис історії УПЦ : [в 4 т.] / Власовський І. — К. : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 1998. — Т. 3. — 1998.

3. Вольнь (исторические судьбы Юго-Западного края) / Батюшков П. Н. — СПб. : Общественная польза, 1888. — 435 с.
4. Крижанівський О. П., Історія церкви та релігійної думки в Україні : в 3-х кн. / О. П. Крижанівський, С. М. Плохій. — К. : Либідь, 1994. — Т. 3. — 256 с.
5. Липский И. Воссоединение униатов на Волыни в 1794—1795 гг. по документам Волынской духовной консистории за 1795 г. / И. Липский // Волынские епархиальные ведомости. — 1880. — № 26.
6. Пероговский В. Отрывок из истории присоединения на Волыни униатов к православию в царствование Екатерины II и Павла I. / В. Пероговский // Волынские епархиальные ведомости. — 1880. — № 4.
7. Подолия (историческое описание) / Батюшков П. Н. — СПб. : Общественная польза, 1891. — 401 с.
8. Симашкевич М. Римское католичество и его иерархия в Подолии. — Каменец-Подольский / Симашкевич М. : Тип. Подольск. губ. упр., 1872. — 528 с.
9. Толстой Д. А. Римский католицизм в России: историческое исследование : в 2-х т. / Д. А. Толстой. — СПб. : В. Ф. Демаков, 1876—1877. — Т. 2. — 1876. — 139 с.
10. Труды Подольского историко-статистического комитета. — Каменец-Подольский. — Вып. 5. — 1890—1891 гг.
11. Полное собрание законов Российской империи. — Т. XXIII.
12. Учреждение Минской, Изяславской и Брацлавской епархии и воссоединение униатов в Подолии // Подольские епархиальные ведомости. — 1885. — № 9.

Л. С. Перелигіна

УДК: 629.735.4(477)«19»СІКОРСЬКИЙ І. І.

КОНСТРУКТОР ГВИНТОКРИЛА І. І. СІКОРСЬКИЙ: ВИТОКИ ПОКЛИКАННЯ

Досліджено процес формування особистості І. І. Сікорського, зокрема висвітлено вплив на становлення конструктора його батька та хрещених батьків — членів імператорської родини, розглянуто діяльність хрещеної матері конструктора — великої княгині Олександри Петрівни.